
Hasan Hosseinzade Shanechi¹

PREVOĐENJE ZNANSTVENIH DJELA MUSLIMANSKIH AUTORA U EVROPI

Rezime

Evropska renesansa, kao plod pregnuća evropskih mislilaca i znanstvenika u posljednjim stoljećima srednjega vijeka, u znatnoj mjeri je inspirisana islamskom kulturom i civilizacijom. Okrenutost Evropljana prevođenju znanstvenih djela muslimanskih autora u cilju dosezanja novih vidika ljudskog znanja i spoznaje bila je pretečom i polazištem za brojna znanstvena istraživanja u Evropi. Stoga je veliki broj djela muslimanskih mislilaca izučavan kao obavezno štivo na evropskim sveučilištima u doba renesanse i kasnije u doba industrijske revolucije.

Prevođenje ovih djela počelo je otprilike u vrijeme rekonkviste u Andaluziji (jedanaesto stoljeće) i tokom narednih stotinjak godina doseglo je svoj vrhunac.

Ključne riječi: znanosti u islamu, prevođenje i prenošenje, centri za prevođenje, prevoditelji.

¹ Doktorant na Univerzitetu u Teheranu, Fakultet za humanističke nauke, smjer Historija islamske civilizacije.

Osvrt na historijski razvoj nauke

ANALIZA HISTORIJSKOG RAZVOJA NAUKE u cjelini navodi nas na zaključak da sukus ljudskih znanja predstavlja kontinuiranu, usko povezanu cjelinu nastalu u stoljećima ljudskoga života i iskustva, koja se ne može pripisati niti jednoj specifičnoj ljudskoj zajednici ili civilizaciji. Ova su znanja plod pregnuća i historijskog iskustva različitih naroda i zajednica tokom niza stoljeća i epoha ljudske povijesti. Dakle, svaka civilizirana ljudska zajednica na Istoku i Zapadu imala je svoju ulogu u razvoju i širenju znanosti u pojedinim povijesnim razdobljima, a plodovi njihova nastojanja nasljeđivani su i korišteni od drugih zajednica i kasnijih pokoljenja.

Pojedini evropski historičari nastojali su historiju nauke ograničiti na dva razdoblja: antičko i doba evropske renesanse. Međutim, kako god se Grci ne mogu smatrati utemeljiteljima ljudske znanosti (jer su i oni osnove nauke i civilizacije dokučivali zahvaljujući ranijim civilizacijama, posebno onima sa područja Mezopotamije i Istočnog Sredozemlja), tako se i pokret naučnog preporoda u Evropi, ne može smatrati isključivo evropskim pokretom niklim iz srednjevjekovnoga evropskog socio-kulturološkoga tla. Zato su na Zapadu renesansnu okrenutost Evrope nauci i znanju smatrali rezultatom vraćanja na znanje antičke Grčke, ističući kako su oni (Evropljani) baštinici svekolikoga grčkog znanja i znanstvenih dostignuća. Naravno, oni obično prešućuju jedno važno pitanje; na koji način su dokučili osnove grčke nauke i znanosti popunjavajući tako znanstveno – intelektualnu prazninu nastalu u stoljećima evropskoga srednjeg vijeka. Naime, u tom historijskom razdoblju bijaše zaustavljena gotovo svaka znanstvena aktivnost u Evropi i ne samo da u tim stoljećima nije napisano gotovo nijedno znanstveno djelo izvan domena religijskoga nauka i mišljenja, već su i naslijedena djela grčkih autora uglavnom iščezla. I površna povijesna retrospektiva otkriva nam uzrok ove šutnje. Naime, civiliziranu (novovjekovnu) Evropu je sa drevnom grčkom naukom povezala jedna od velikih civilizacija Istoka – islamska civilizacija.

Historičari i historiografi zapadnoevropske provenijencije stotinama godina su, snagom netačnih i neutemeljenih viđenja raširenih među kršćanskim svijetom, velika djela muslimana prikazivali beznačajnim, posežući i za brojnim krivotvorenjima historijskih činjenica.

Dr. Sigrid Hunke, autor knjige "Kultura islama u Evropi"^{2*}, ukazuje na neke slučajeve ovakvih podvala kojima su zapadnoevropski autori nastojali umanjiti ulogu islamske civilizacije u historiji ljudskoga znanja i znanosti, te prikriti tako činjenicu da Zapad umnogome duguje islamskoj civilizaciji.

Bjelodana je, međutim, i neporeciva fundamentalna uloga islamske civilizacije u renesansi i znanstvenome preporodu postmedijevalne Evrope. Ovu ulogu možemo promatrati i kroz nastanak pokreta prevođenja islamske (muslimanske) znanstvene literature u Evropi koncem srednjega vijeka, pokreta koji će i dovesti do renesanse u kulturi i znanosti Zapada, koja, zasigurno, jeste jedna od najvećih promjena u ljudskoj povijesti uopće. O renesansi se i danas, nakon nekoliko stoljeća, govori sa izuzetnim respektom i pietetom. No, kako je nastanak i uobličjenje ljudskih znanja i znanosti uopće jedan kontinuiran i postepen proces, tako je i intelektualni preporod Evrope također plod učinkovitih pregnuća Evropljana ozbiljenih tokom nekoliko stoljeća, a čije prve zrake obasjaše Stari kontinent još u srednjem vijeku.

Obično se početkom srednjeg vijeka smatra vrijeme podjele Rimskoga carstva, što koincidira sa dolaskom normandskih neciviliziranih plemena sa sjevera i njihovim zaposjedanjem Zapadne Evrope. Ovladavanje Germana³ Zapadnom Evropom označilo je početak znanstvene i kulturne dekadence ovog kontinuiteta i početak srednjevjekovnoga evropskog mraka.

Germani su prihvativši asketsko kršćanstvo, kao iskrivljenu sliku Kristova nauka, nastalu pod utjecajem učenja antičkih mudraca i egipatskih vidovnjaka, zatvorili vrata svakoj vrsti kulturnog, znanstvenog i intelektualnog napretka i razvoja.⁴

² Sigrid Hunke (1913-1999.), *Kultura islama u Evropi*, perzijski prijevod Abdurrahima Gawhija, prvo izdanje, Tehran, 1982. g., sv. 2., str. 36.

* Riječ je o zborniku eseja čiji izvorni naslov glasi: *Allahovo Sunce obasjava Zapad* (Allahs Sonne uberdem Abendland). (nap. prev.)

³ Plemena sa sjevera Evrope koja su nastanjivala Skandinaviju i Dansku, da bi sa podjelom Rimskoga carstva doselili u južnu i centralnu Evropu i nastanili se uz Rimsko carstvo, te čim bi osjetili slabost Zapadnog Rima, navaljivali bi na njegove granice. Na koncu, savladavši ostala sjevernjačka plemena, Normani će u Zapadnoj i Centralnoj Evropi potpuno zamijeniti Rimljane. Više o ovome vidjeti u: *H. Lucas, Historija civilizacije*, perz. prijevod Abdurrahima Azernaka, četvrto izdanje, Tehran, Entesharat-e Keyhan, 1997. g., sv. 1., str. 316-317.

⁴ Edward Gibbon (1737-1794.), *Opadanje i propast Rimskog carstva*, (The History of the Decline and Fall of the Roman Empire) perzijski prijevod Farangis Šadman, prvo izdanje,

Tako, pod utjecajem dva ključna činitelja, germanskog barbarstva i asketizma Germanske crkve, od konca šestog do konca jedanaestog stoljeća u Zapadnoj Evropi nije bilo nikakve znanstvene aktivnosti u oblasti prirodnih ili empirijskih nauka. Jedini znanstveni i kulturni centri u ovome razdoblju evropske povijesti bile su crkve čija pažnja bijaše usmjerena na nekolicinu skolastičkih rasprava, tj. na božansku filozofiju.

U isto vrijeme, dok je Stari kontinent prolazio kroz najmračnije kulturno-civilizacijsko razdoblje svoje historije, najveća svjetska civilizacija toga vremena, - islamska, u evropskom je susjedstvu oslikavala najveličanstvenije reljefe svoga povijesnog razvitka.

Ipak, Evropljani nisu preveć obraćali pažnju na ovu vrijednu riznicu nauke i civilizacije. Dapače, vrlo često su je crkveni oci (tada "jedini ljudi od znanja i vjere") omalovažavali i izrugivali. Razloga za ondašnju ravnodušnost prema islamskoj civilizaciji ima više, ali glavni je svakako njezino nepoznavanje. Naravno, ovdje možemo podsjetiti i na tradicionalnu i kulturološku suprotstavljenost i rivalstvo Zapada i Istoka. Na Zapadu su sebe smatrali vrednijim od istočnjaka, vjerujući kako Istok nije ništa drugo doli otkinuti komad Evrope koji nema svoju autentičnost i autohtonost.⁵ Zato, otkud da jedan zapadnjak i pomisli da bi mogao što korisno saznati i naučiti od jedne istočne civilizacije!

Ovome treba dodati i činjenicu da su neki crkveni autoriteti islam smatrali jednom od heretičnih, otpadničkih sekti Kristove vjere.

Po njima, Poslanik islama bio je otpadnički reformator, muslimani nevjernici i poricatelji, a islamske nauke isključivo su svjetovnog propagandnog karaktera i prepreka su čovjeku na njegovome putu spasenja. Na osnovu toga, muslimane i njihova Vjerovjesnika su držali izvjesnim stanovnicima Pakla koji će neizostavno iskusiti kaznu Božiju. Ovakvu sliku Evrope o islamu i muslimanima jasno možemo vidjeti i u čuvenoj Danteovoj "Božanskoj komediji" (Dante Aligieri; 1265 – 1321). Dante u ovoj knjizi Poslanika islama "smješta" na deseti kat pakla, a muslimanske mislioce poput Ibn Sinaa i Ibn Rušda rame uz rame sa nevjernicima.⁶

Tehran, Bongah-e tarjome wa našr-e ketab, 1972. g., sv. 2., str. 820; S. Hunke, isto, str. 30.

⁵ *Edward Said*, *Orijentalizam*, perzijski prijevod Abdurrahima Gawahija, prvo izdanje, Tehran, Defter-e nashr-e farhange eslamy, 1992. g., str. 103.

⁶ Isto, str. 129.

Ovakvo viđenje muslimana i islama vladalo je u evropskim umovima dugi niz godina (stoljeća) da bi njihovo postepeno upoznavanje sa islamskom kulturom i civilizacijom konačno izmijenilo tu sliku, što će rezultirati prvim znacima interesa za islamske znanosti i mišljenje.

Za upoznavanje Zapada sa islamskom civilizacijom treba zahvaliti širenju odnosa i veza (trgovinskih, turističkih, vojnih) sa islamskim svijetom u desetom i jedanaestom stoljeću. Od desetog stoljeća Normani su ploveći Sredozemnim morem širili trgovačke veze Evrope sa islamskim svijetom. Ranije, dok su muslimani potpuno vladali Sredozemnim morem, trgovačke aktivnosti evropskih trgovaca bile su ograničene na evropske obale.⁷

Luke poput Venecije, Pize, Deme, Amaliije, Palerma i Mesine bile su značajni evropski trgovački centri, a trgovali su sa muslimanskim lukama na sjeveru Afrike i istočnom Sredozemlju (Mehdija, Tripoli, Kejravan, Aleksandrija, Sur i Sejda)⁸. Za vrijeme križarskih ratova (1083. – 1263.g.) posebno su razvijene trgovačke veze Evrope (najviše Venecije) sa obalskim stanovništvom istočnoga Sredozemlja. Tako su muslimanski gradovi Sur, Sejda, Hifa i Tripoli postali značajnim trgovačim centrima. Evropski trgovci koji su putovali u ove gradove, zbog specifičnih uvjeta plovidbe, bivali su prinuđeni da se ponekad u njima zadrže i po nekoliko mjeseci, dolazili bi u istočne pokrajine islamskog svijeta kako bi nabavili trgovačku robu.⁹ Nema sumnje da su ove trgovačke veze imale značajnu ulogu u upoznavanju Evrope sa islamskom civilizacijom. Uz trgovačke odnose, valja spomenuti i činjenicu da su Evropljani putovali u islamske zemlje i kao turisti i hodočasnici. Najznačajnija kršćanska svetišta, mjesto Kristova rođenja, grob svete Marije i Crkva Isusova uskrsnuća nalaze se u gradovima Palestine, koji su u prvim razdobljima muslimanskih osvajanja bili pripojeni islamskim zemljama. Santiago de Compostela¹⁰, grad u Španiji koji je od 1092. g. bio pod muslimanskom vlašću, također je bio mjesto u koje su kršćanski hodočasnici dolazili u velikom broju. S obzirom na religijsku

⁷ Bernard Surdel, *Islamic survey in meidlle century*, Lodnon, 1940., str. 97.

⁸ Hunke, isto, str. 42. i 49.

⁹ Hunke, isto, str. 42. i 49.

¹⁰ Grad na sjeverozapadu Španije u kojem se nalazi grob sv. Jakova i kojeg su i tada kao i danas hodočastili kršćanski vjernici. Muslimani su u to doba ime ovoga grada izgovarali kao Šint Jaqub.

toleranciju muslimana prema sljedbenicima Knjige, kršćanski hodočasnici su, osim u nekoliko kraćih razdoblja, bili slobodni posjećivati svoja svetišta.

Tako su bili u prilici izbliza upoznati manifestaciju i plodove muslimanske kulture i civilizacije, pa su, po povratku, prepričavali i opisivali ono što bi tokom hodočašća čuli i vidjeli. Tako su nastajali i putopisi kršćanskih hodočasnika, a prvi od njih napisan je 1103. g.¹¹

Pored hodočasnika, u dvanaestom i trinaestom stoljeću veliki broj Evropljana odlazio je na turistička putovanja u islamske pokrajine. Nadalje, tokom trinaestog stoljeća, u kojem su putovanja u Aziju učestala, opet su evropski turisti na svom putu ka Dalekom istoku neizostavno prolazili kroz islamske zemlje.¹²

Opsežne vojne aktivnosti Evropljana na istočnim i zapadnim granicama, koje su rezultirale i osvajanjem nekih muslimanskih pokrajina, treći su osnovni faktor upoznavanja Zapada sa islamskom civilizacijom.

Stalni ratovi Bizanta sa Hamedanijama i drugim vladama na prostoru Šama trajali su više od pola stoljeća, a Bizantinci u nekoliko navrata dospijevali sve do središnjih oblasti Šama¹³. Rekonkvista u Španiji ubrzo je rezultirala osvajanjem Toleda (1085.g.) a kasnije i Saragose (1118)¹⁴, da bi bila nastavljena sve dok kršćani nisu ovladali većim dijelom Iberijskog poluotoka. Normani su, također, početkom jedanaestog stoljeća potisnuli muslimane iz njihovih uporišta na jugu Italije, da bi pred kraj tog stoljeća u potpunosti ovladali Seviljom. U isto vrijeme Bizantinci su od muslimana ponovo uzeli Sardiniju.¹⁵

Međutim, važniji od svega bili su križarski ratovi koji su značili i aktivnu prisutnost kršćana u srcu islamskog svijeta dva stoljeća, odigravši najznačajniju ulogu u upoznavanju kršćana sa islamskom kulturom i civilizacijom. U svakom slučaju, novo upoznavanje Zapada sa islamskim svijetom i njegovom kulturom

¹¹George Sarton, Uvod u historiju nauke, perz. prijevod Sadri Afshar, prvo izdanje, Tehran, Ministarstvo za nauku i visoko obrazovanje, 1996. g., sv. 2., str. 1044.

¹² Isto, str. 1046.

¹³ Hassan Ibrahim Hassan, Historija islama, perz. prijevod Aboolqasem Payande, prvo izdanje, Tehran, Entesharat-e Javidan, 1983., sv. 2., str. 48.

¹⁴ 'Izzuddin 'Ali ibn al-Asir, Al Kamil fi al Tarikh, prvo izdanje, Bejrut, Daru Sadir, 2007., sv. 10., str. 142. i 234.

¹⁵ Ahmed Aziz, Historija Sicilije, perz. prijevod Lutfi, prvo izdanje, Tehran, Entesharat-e elmi wa farhangi, 1983., str. 81.

i civilizacijom bilo je praćeno i prenošenjem nekih aspekata i izraza te kulture u Evropu.

Najupečatljiviji primjer takve kulturne interakcije bilo je prevođenje djela muslimanskih znanstvenika i mislilaca na evropske jezike.

Početak “pokreta prevođenja”

Evropljani su bili impresionirani naučno-istraživačkim centrima i bogatim bibliotekama na koje su naišli u muslimanskim gradovima. Ova spoznaja budila je u njima usnuli istraživački duh. Međutim, njihov prvi problem bio je nedostupnost tih knjiga i nemogućnost njihova izučavanja u Evropi. Jer, najveći dio knjiga je nestao tokom srednjeg vijeka, tako da se u Zapadnoj Evropi nije moglo naći gotovo nijedno sačuvano djelo grčkih mislilaca.¹⁶ Arapski prijevodi tih djela postojali su u islamskim zemljama, makar još prilično nedostupni za evropske istraživače. Očekivalo se da će križari iz svojih pohoda donijeti u Evropu temeljne tekstove grčke misli i znanosti ili bar njihove prijevode na arapskom jeziku, ali oni su bili obuzeti ubijanjem i pustošenjem gradova. Tako su evropski znanstvenici kroz kulturnu razmjenu sa islamskim svijetom sami donosili arapske prijevode i počeli ih prevoditi na evropske jezike. Ovim putem su, na kraju, djela grčkih autora dospjela na evropsko tlo, prvo prevođenjem sa arapskog, a potom i izravno sa grčkog na neki evropski jezik.¹⁷

Tako je tokom jedanaestog i dvanaestog stoljeća počeo veliki proces prevođenja knjiga sa arapskog jezika. U početku su prevoditelji samo prevodili arapske prevode grčkih tekstova u neki od evropskih jezika da bi kasnije bili prevođeni i komentari muslimanskih autora na izvorna grčka djela, te na koncu i autentična djela samih muslimanskih autora.

Možda bi se moglo kazati da je interes za djela muslimanskih autora ustvari bio rezultat nedovoljne pripravljenosti i sposobnosti Evropljana za razumijevanje izvornih grčkih tekstova i potrebe za opsežnijim i detaljnijim, a samim tim i shvatljivijim komentarima.

Glavni jezik Evropske znanosti u to vrijeme bio je latinski, pa su tako sva djela, izvorno ili posredstvom nekog od lokalnih jezika prevođena na latinski.

¹⁶ William Dampier, *Historija nauke*, perz. prijevod Abdulhussein Azerank, prvo izdanje, Tehran, Entesharat-e Semat, 1992. g., str. 107.

¹⁷ Isto.

U Španiji su prevoditelji koristili Kastiljski i Seltski jezik. U vrlo ograničenoj mjeri prevedeno je i na Francuski, dok je najznačajniji jezik – posrednik bio ustvari Hebrejski kojim su se služili Jevreji.¹⁸ U to doba je u islamskim zemljama živio veliki broj Jevreja, među kojima su se afirmirali značajni znanstvenici koji su u potpunosti poznavali islamske nauke. Oni su pored vlastitih, veoma dragocjenih znanstvenih djela (koja su pisali uglavnom na arapskom jeziku¹⁹) prevodili i arapske tekstove na hebrejski a ponekad i na latinski jezik. Ipak, hebrejski prijevodi islamske literature javljaju se kasnije u odnosu na početke prevođenja te literature na latinski jezik. Tako je, naprimjer, Ibn Sinaov *Qanun* na hebrejski preveden 1279. čitavo stoljeće nakon njegova prvog prijevoda na latinski jezik. Isti slučaj je i sa *Kitab-al-Hawi* (djelo Muhameda b. Zekerija Razija) i djelom Al-Tusija (Abu al-Qasim Zahrawi).²⁰ Razlog ovom “zakašnjelom” prevođenju na hebrejski leži u činjenici da su Jevreji savršeno poznavali arapski jezik i mnogo koristili islamsku literaturu na izvornom (arapskom) jeziku, pa zadugo nije postojala potreba za prevođenjem.²¹ No, u drugoj polovici dvanaestog stoljeća u Španiji se pojavljuje nekoliko sjajnih jevrejskih prevoditelja, o kojima će biti govora nešto kasnije.

Preduvjeti za aktivnost prevođenja

Početno razdoblje evropske renesanse, praćeno pojavom humanističke misli, karakteriše, između ostalog i svojevrsni animozitet zapadnih mislilaca prema religijskim znanostima (koji je opet umnogome plod pogrešnog djelovanja samoga svećenstva). Zbog toga, ali i zbog stvarnih potreba evropskih društava, evropski znanstvenici uglavnom su svoju pažnju usmjeravali na prirodne i empirijske nauke (medicina, astronomija, fizika, hemija...) i matematiku (aritmetika i geometrija).

Stoga su i prva djela prevedena sa arapskog jezika bila upravo iz ovih disciplina.

¹⁸ Sarton, isto, sv. 2. str. 1168.

¹⁹ Isto, str. 1167., dio u kojem se govori o Ibrahimu ibn Borhje, Ibn Mejmunu i Ibrahimu Azra.

²⁰ Abu al Qasim Khalaf ibn Abbas Zahrawi (rođen 427. h. g.) je andaluzijski liječnik iz grada Al Zahra. Autor je više djela iz oblasti medicine, a najpoznatije je *Al Tashrif limen 'ajz 'an ta'lif*.

²¹ Sarton, isto, str. 1094.

Najviše pažnje je posvećivano medicini jer je u Zapadnoj Evropi došlo do novog pokreta u razvoju medicinskih nauka za čiju preteču, bez ikakve sumnje, možemo smatrati školu u Salernu, tada najveći medicinski i zdravstveni centar Zapadne Evrope. Nakon toga, osnovane su medicinske škole i u nekim drugim gradovima, poput one u Monpeljeu (Montpolier) i Šartru (Chartres). Otuda su djela iz medicine bila prva prevedena djela sa arapskog jezika. Ove knjige preveo je Konstantin Afrikanac (umro 1087. g.), a imale su značajnu ulogu u razvoju medicinskih nauka u školi u Salernu.^{22*}

I drugi prevoditelji, slijedeći Konstantina, preveli su veliki broj knjiga muslimanskih liječnika i medicinara, a neke su postale obaveznom udžbeničkom literaturom u spomenutim školama. Jedan od njih je i Johan Plassins (1103.g.), Konstantinov savremenik.²³

Posebno je važan rad prevoditelja medicinske literature tokom dvanaestog stoljeća, jer, i pored aktivnosti i pregnuća evropskih liječnika i znanstvenika, evropska medicina još nije bila stala na vlastite noge, već je potpuno ovisila o medicinskom iskustvu muslimana. U ovome stoljeću su prevedena vrlo vrijedna djela muslimanskih autora, među kojima se posebno ističu prijevodi knjige *Al-Tibb al-Malaki*, djelo Alija b. Abbasa Ahwazija, čiji su brojni primjerci uvijek dostupni²⁴, a potom i prijevod Ibn Sinaova *Qanuna* prvo na latinski, a zatim i na hebrejski jezik. *Qanun* je preveden mnogo puta, a nakon pojave tehnologije štampanja bio je i jedna od prvih štampanih knjiga. Prvo štampano izdanje objavljeno je u veljači 1473. godine u Italiji, a dvije godine kasnije i njegovo drugo izdanje. Čak je i treće izdanje *Qanuna* štampano prije Galenovog priručnika.²⁵

Do 1500. godine latinski prijevod *Qanuna* doživio je petnaest tiskanih izdanja, a Galenova knjiga tek dva izdanja.²⁶

²² Aldo Mieli, *Islamske znanosti i njihova uloga u preporodu svjetske znanosti*, perz. prijevod Asadullah Azad, Mashad, Bonyade pajuhashaye islami, 1992., str. 484.

* Naslov izvornika je: *La science arabe et son role dans l'evolution scientifique mondiale*, op. prev.

²³ Isto.

²⁴ Sarton, isto, str. 1094.

²⁵ Hunke, isti izvor, sv. 2., str. 187.

²⁶ Isto.

Prijevod Razijevih djela također se svrstavaju u vrijedna ostvarenja evropskih prevoditelja. Njegovu knjigu *Tebbe Mansouri* prvo je na latinski preveo Žerar od Kremone (Jerhard de Kerimona), a stotinu godina kasnije prevedena je i na hebrejski. Razijevu veliku medicinsku enciklopediju *Kitab-al-Hawi* na hebrejski je preveo Faraj b. Salim, Jevrej iz Španije, da bi nešto kasnije bila prevedena i na latinski. Prevođenjem ovih djela Razi je postao izuzetno popularan u Evropi (poznat kao Rasis)²⁷ i njegove knjige su nakon Ibn Sinaovog *Qanuna* bile prve tiskane knjige muslimanskih autora.²⁸

Najveći islamski priručnik iz oblasti hirurgije *Al-Tasrif*, djelo Abu Al-Qasima Zahranije (u Evropi poznat kao Avenzoer) preveden je u dvanaestom stoljeću na latinski, a kasnije i na hebrejski jezik. Isto tako, znatan broj knjiga koje je u jedanaestom stoljeću već bio preveo Konstantin od Afrike, nakon njega su ponovo prevedene, kao npr. *Zad al musafir* (djelo Ibn Jazara) i *Risa'il* (djelo Hunayna b. Ishaqa).²⁹

Brojna djela muslimanskih liječnika i znanstvenika prevedena su tokom dvanaestog i trinaestog stoljeća, gotovo paralelno sa njihovim nastankom. Takav je slučaj sa knjigom *Kulliyat-i-tibb* (Ibn Rušd), *Kitab al-Tisir* (Ibn Zuhar)³⁰, te djelo Ibn Nafisa iz anatomije, Ibn Hejsamova knjiga iz oftalmologije, Ibn Mejmunova iz opće medicine, i niz naslova iz oblasti farmakologije, botanike i veterine.

Prevoditelji su, pored medicine, najveći interes pokazivali prema djelima iz matematike. Prva prevedena djela iz ove oblasti bile su knjige grčkih autora kao *Euklidovi principi* i Ptolomejev *Tetrabiblos*. A od muslimanskih autora najznačajnija je bila Havarizmijeva (Al-Khavarezmi) "Algebra" (*Al-Jabr*) koja je, ustvari, začetnica algebre u Evropi. Prevedena je dva puta, jednom pod naslovom *Algebra* i drugi put pod naslovom *Liber Algurismy* (Havarizmijeva knjiga), a neki primjerci ovih prijevoda još postoje.³¹

²⁷ Sarton, isti izvor, str. 1094.

²⁸ Hunke, isti izvor, sv. 2., str. 187.

²⁹ Sarton, isti izvor, str. 1095.

³⁰ Isto.

³¹ Sarton, isti izvor, str. 1244.

Među vrijedne prijevode djela iz oblasti matematike ubrajaju se i djela Salila b. Bešera, Abu Maš'ara Belkhiya, Sabita b. Qurre Haranija, Muhammeda b. Musaa b. Šakre, Farghanija i drugih muslimanskih autora.

Tako je pozamašan dio latinskih dostignuća u matematici ustvari preuzet iz arapskih izvora. U starijim latinskim djelima ili njihovim hebrejskim prijevodima nalazimo tek mali dio ovih znanja, a glavnina je izravno preuzeta prevođenjem arapsko-islamske literature iz ove oblasti.³²

Evropski prevoditelji bili su izuzetno angažirani i u oblasti astronomije (što ovdje uključuje i osebujnu građu iz trigonometrije i geometrije). I u ovoj oblasti novovjekovna evropska znanost za većinu svojih ostvarenja ima zahvaliti djelima prevedenim sa arapskog jezika. Prvo je prevedena grčka literatura – tada dostupna na arapskom jeziku – poput Euklidovih i Ptolomejevih djela, da bi nešto kasnije počelo i prevođenje djela muslimanskih autora – posebice onih djela iz oblasti astronomije koja su sadržavala komentare i kritike grčkih izvora. Tokom dvanaestog stoljeća preveden je veliki broj naslova iz ove oblasti, za što je posebno zaslužan Huan Seviljski (Joan de Sevilla), najplodniji prevoditelj tog razdoblja koji je, opet, imao poseban afinitet prema astronomiji i matematici. Spomenut ćemo samo nekoliko naslova iz ove oblasti koji su prevedeni u spomenutom razdoblju:

- Havarizmijev “Zajdž” (*Zaij*) sa Farghanijevim Komentarom;
- Muselleme b. Majriti: “Komentar na Ptolomejev *Almagest*, te komentar na Havarizmijev “Zajdž”;
- Butanijeva “Astronomija” sa Birunijevim (Abu Reyhan Al-Biruni) komentarom;
- Djela Beni Šakira i njihovi traktati o astronomskim pogreškama kod Ptolomeja;
- Zarqanijev (u Evropi poznat kao Arzechel) “Zejdž” (*Zaij*) koji je bio osnovom za kasniji nastanak Londonske i Toledske astronomske tablice.
- Al-Batrujijev (u Evropi poznat kao Alpetragios) komentar na *Almagest*, te djela Jabira b. Aflaha Seviljskog, Sabita S. Qurrea, Al-Kindija, Mushallah Munjvima i drugih muslimanskih astronoma.³³

³² Isti izvor, str. 1183.

³³ Isto.

Prevođenje ovih djela potaklo je preporod astronomije koja je tokom nekoliko stoljeća u Evropi bila sasvim zaboravljena.

Aktivnosti velikih evropskih astronoma u doba renesanse i preporoda evropske znanosti utemeljene su upravo na ovim vrelima. Radovi znanstvenika poput Kopernika (Copernic, Nicola: 1473 – 1543), Kmaplora (1571-1630) i drugih ustvari su preuzeti ili potaknuti znanjima njihovih muslimanskih prethodnika. Jer, dok su muslimanski astronomi bili zaokupljeni redigiranjem Ptolomejevog čuvenog djela *Almagesta*, latinski svijet ga tek bijaše počeo proučavati. A kad su muslimani doveli u pitanje njegovu tačnost i znanstvenu utemeljenost, Evropljani ga tek bijahu otkrili.³⁴

Djela muslimanskih autora iz oblasti hemije i fizike, također, su manje-više bila predmetom pažnje i angažmana evropskih prevoditelja. Ovdje posebno treba istaknuti pregnuće Artefiusa (Arthephius) koji je preveo knjigu Khalida b. Jezida Umavija iz alhemije. U trinaestome stoljeću prevedena je i knjiga *Lewh Zabarijad* (djelo nepoznatog autora), također iz alhemije.³⁵

Prijevod Ptolomejeva *Al-Basaira* (Optics) sa arapskog jezika (preveo Engenius) označio je prekretnicu u razvoju fizike u Evropi.

Osim ovog djela, valja spomenuti i prijevode Ibn Hejsamove "Optike", Sabita b. Oureova djela, te nekoliko rasprava Al Kindija i Ibn Waqida.³⁶

Prevođenje arapsko–islamske filozofske literature počelo je prilično kasno. Prva filozofska djela prevedena su skoro dva stoljeća nakon početka pokreta prevođenja u Evropi, tj. u trinaestom i četrnaestom stoljeću. Razlog ovome uglavnom treba tražiti u svojevrsnome animozitetu renesansnih evropskih mislilaca spram spekulativnih filozofskih i teoloških rasprava koje su stoljećima vođene u crkvama.

Prvi centri prevođenja u Evropi

Islamska kultura i civilizacija dospjela je u evropski milje i evropske jezike preko tri glavna središta: Španije, Sicilije (Italije) i Istočnog Mediterana, s tim što je Istočni Mediteran imao manje značajnu ulogu pa ćemo se ovdje ukratko osvrnuti na Španiju i Siciliju.

³⁴ Isti izvor, str. 1191.

³⁵ Isti izvor, str. 1190 i 1300.

³⁶ Isti izvor, str. 1459.

Španija

Muslimanski osvajači su 711. g. zauzeli Španiju ili preciznije Iberijski poluotok. I pored neuravnotežene demografske strukture, unutrašnjih političkih sukoba i vanjskopoličkih problema, muslimani su za manje od pola stoljeća uspjeli uspostaviti čvrstu i autoritativnu vlast u ovoj zemlji.

Formiranje umajadske vlasti (736. g.) označilo je početak procvata islamske kulture i civilizacije na ovim prostorima³⁷. Padom umajadske vlasti (1032. g.) i dolaskom plemenskih vlada, otvoren je put za prodor kršćana sa sjevera, a njihov prvi veliki korak je bio osvajanje Toleda (1088 g.)³⁸. Od tada su Andaluzijom vladali muvabitski emiri (483-540 h. g.) i sultani iz dinastije Muwwahidina (540-668. h. g.) sa sjevera Afrike.³⁹ Posljednja muslimanska vlast u Andaluziji bila je dinastija Beni Nasr (do 1492.). Oni su vladali samo Qanddom, dakle, malim dijelom juga Španije.⁴⁰ Njihovu vlast je okončao katolički vladar, kralj Ferdinand 1492. g.⁴¹

Muslimani su tokom svoga osamstogodišnjeg aktivnog prisustva u Andaluziji kreirali jednu od najočitijih i najbitnijih manifestacija islamske kulture i civilizacije. Doba vladavine Umajada smatra se razdobljem procvata i razvoja islamskih znanosti, o čemu su na poseban način svjedočile brojne biblioteke i drugi obrazovni i znanstveni centri, a najznačajnija ustanova bila je velika biblioteka "Hakem-ul-Mustansir Umavi", osnovana između 350-366. h. g., koja je, prema nekim izvorima, imala 400.000 knjiga⁴². I u kasnijim razdobljima muslimani Andaluzije ozbiljili su hvalevrijedne znanstvene aktivnosti i napredak. Bilo je to i vrijeme pojave velikih glasovitih znanstvenika iz različitih disciplina, poput Abu-l-Qasima Zahvarija (liječnik) Muselleniha b. Ahmeda Majutija (astronom).

³⁷ Muhammad b. 'Ummar b. Qutiyya, *Tarikh iftitah al Andalus*, Bejrut, Mu'asisa al ma'arif, 1415. h. g., str. 88-90.

³⁸ Ibn Al Asir, isti izvor, sv. 6., str. 296.

³⁹ Isto, str. 324.

⁴⁰ Muhammad 'Abdullah 'Anan, *Historija islamskih vlada u Andaluziji*, perz. prijevod Ajati, prvo izdanje, Tehran, Entesharat-e Keyhan, 1989., sv. 5.

⁴¹ Isto.

⁴² Ali Amir, *Islam na Zapadu*, prvo izdanje, Tehran, Entesharat-e Daneshgah-e Tehran, 1992., str. 316.

Porodica Beni Zahar b. Tafejl, Ibn Ružd i dr. su postigli svjetsku slavu, a njihova djela ubrajaju se u najautoritativnija vrela muslimanske učenosti toga doba, pa je većina tih djela u doba "pokreta prevođenja" prevedena na evropske jezike.⁴³

Španija je, ustvari, bila glavnim tranzitnim prostorom kroz koji je muslimanska kultura dospjela na Stari kontinent. Pored dominantnog španskog kršćanskog stanovništva, Francuzi i Italijani su također imali veoma živu komunikaciju sa muslimanima ovoga prostora. Osim dolaska radi trgovine i turističkih (i hodočasničkih) putovanja, neki su dolazili u islamske gradove da bi studirali različite naučne discipline. Kao posebno zanimljiv primjer navest ćemo Gerberta (umro 1003. g.) koji je dugo boravio u Andaluziji, i proučavao matematiku da bi kasnije zadobio položaj pape (kao Silvester Drugi⁴⁴). Širenje granica kršćanske Španije i osvajanjem islamskih pokrajina omogućilo je da Evropljani ostvare pristup riznicama muslimanskog znanstvenog blaga, što će značajno doprinijeti kasnijem preporodu znanstvenog mišljenja u Evropi i začetku novog doba u povijesti evropske učenosti (tokom dvanaestog stoljeća), čiji je prvi korak bio upravo prevođenje znanstvene literature sa arapskog jezika.

Don Rejmond (Reand), Veliki biskup Toleda osnovao je u ovome gradu (u periodu između 1136. i 1151.g.) prvi znanstveni Centar za prevođenje u kome je okupio veliki broj znanstvenika i naložio im da pristupe prevođenju muslimanske literature.⁴⁵ Naravno, prevođenje ove literature u Španiji nije bilo ograničeno na ovaj Centar, već su širom zemlje postojali prevoditelji koji su prevodili sa arapskog na svoj jezik.

Ovaj kulturni prostor je u odnosu na Siciliju bio mnogo plodniji i izdašniji, podarivši Evropi dragocjena postignuća.⁴⁶

Prevoditelji iz Andaluzije u dvanaestom stoljeću (doba nastanka i toledskog Centra za prevođenje), značajan broj španskih i drugih znanstvenika, usmjerili

⁴³ Isto, str. 341.

⁴⁴ Aldo Mieli, isti izvor, str. 513.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Hussein Kamil, *Asar al 'Arab wa al islam fi nihda al urubiyya, Baghdad, Vizara al seqafiya*, str. 265.

su svoje intelektualno pregnuće na prevođenje arapsko-islamske literature. Iz čitave plejade prevoditelja iz Andaluzije, izdvajamo nekoliko najznačajnijih.

Huan Seviljski (Joan de Sevilla)

Huan Seviljski bio je španski jevrej koji je konvertirao u kršćanstvo. Njegova znanstvena afirmacija veže se za period od 1137. do 1153. g. kada je u Toledu primljen u službu Don Rejmonda. Prevodio je sa osobom po imenu Domenigo Grandisalo, tako što bi on prevodio sa arapskog na kastiljski, a Domenigo sa kastiljskog na latinski jezik. Ukupno je sa arapskog jezika preveo 25 knjiga i traktata iz oblasti aritmetike, astronomije, medicine i filozofije, a njegov najznačajniji prevoditeljski poduhvat je prijevod Havarizmijeve "Aritmetike" koja je postala temeljem razvoja decimalne matematike u Evropi. Od trinaest njegovih prijevoda iz astronomije treba izdvojiti knjige Batanija, Sabita b. Qurea, Abu Maš'ara, Bulkhija i Muselleniha Madžufija. Preveo je i sedam djela iz oblasti filozofije, uključujući Kindijev "Traktat o umu" (*Risale fi al 'aql*), Farabijev "Ahsa 'i-l'ulum", te dijelove Ibn Sinaova "Shifa'a" i Gazalijeve knjige "Maqasid al-falasifa"⁴⁷

Mnogi Huanovi prijevodi doživjeli su svoja štampana izdanja u Evropi tokom 15. i 16. stoljeća, između ostalog i Farahamijeva "Astronomija" (*Kitab-al-nujum*) (štampan 1429.), Ibn Khajatov "Al-Muwalid" (štampan 1546. g. u Nürbergu), te već spomenuti Al Kindijev "Traktat o umu" (Augsburg, 1489. g.).⁴⁸

Domenigo Gondiasalo

Kako smo kazali, sarađivao je sa Huanom Seviljskim na prevođenju muslimanske literature, a pošto je više bio naklonjen filozofiji, prevodio je uglavnom filozofska djela, posebice traktate i knjige muslimanskih autora (za razliku od njegovih savremenika koji su prije svega posvećivali pažnju grčkoj literaturi koja je bila na arapskome jeziku, op. prev.) Glavnina islamske filozofske misli u Andaluziji dospjela je u kršćansko kulturno ozračje upravo putem njegovih prijevoda, *glossa* i komentara. Imao je i nekoliko vlastitih filozofskih djela koja

⁴⁷ Sarton, isti izvor, str. 1248.

⁴⁸ Aldo Mieli, isti izvor, str. 513.

su uglavnom inspirisana djelima muslimanskih filozofa posebice Farabija i Ibn Džabrula (Ibn Jabrul).⁴⁹

Hugo de Santalla je najvjerojatnije rođen u Santali, na sjeverozapadu Španije. Bavio se astronomijom i alhemijom, a od 1119. do 1151. godine služio je kod biskupa Tarasone. Čini se da nije imao nikakvu komunikaciju sa Centrom u Toledu. Preveo je deset djela iz oblasti astronomije i alhemije, između ostalog i Birunijev komentar na Batanijevu "Astronomiju", *Kitab al-Mawalid* Mašallaha Mundžema, Ptolomejevu "Knjigu 100 riječi", te najstariji prijevod iz alhemije (knjiga Levhi Zabarjad).⁵⁰

Pored domicilnih, na prostoru Španije djelovali su i strani prevoditelji, a najznačajniji su, svakako, Robert od Čestera (Robert of Chester)*, matematičar, astronom i alhemičar iz Engleske koji je u Španiji boravio od (oko) 1141. do 1147. godine, a od 1147. do 1150. godine djelovao je u Londonu. Preveo je sedam djela muslimanskih autora, a najvažniji je njegov prijevod Havarizmijev "Algebre" (*Al-Jabr wa al-Muqabila*). Bio je to prvi evropski prijevod ove knjige (1147.). Iz njegova prevoditeljskog opusa valja spomenuti i "Sana'a al-alkam" Al Kindija i jedan traktat o astrolabu kojeg pripisuju Ptolomeju. Robert od Čestera je poznat i po tome što je zajedno sa Hermanom Dalmatinom (Hermans Dalmata) na zahtjev Pape, uradio prvi prijevod Kur'ana na latinski jezik (1141. – 1143. g.).⁵¹

Herman Dalmatin

Herman se školovao u Parizu, a u Španiji je proveo oko pet godina (1138. – 1143.). Njegova najznačajnija prevoditeljska djela su prijevod traktata iz astronomije Sahla b. Bešira (Sahl b. Beshir), Havarizmijeva "Ziija" (Astronomske tablice), "Al Madkhal" od Abu Maškara Belkhija i Komentar na Ptolomejevu knjigu iz astronomije (autor komentara je Musellemech Mujkriti). Zanimljivo

⁴⁹ Sarton, isti izvor, str. 1165; Aldo Mieli, str. 513.

⁵⁰ Sarton, isti izvor, str. 1253.

⁵¹ Isto.

* Treba napomenuti da je ovdje najvjerojatnije riječ o Robertu od Kettona jer neki autori "mijenjaju" dva Roberta. U nekolicini relevantnih izvora kao prvi prevoditelj Kur'ana na latinski navodi se Robert od Kettona. Nadalje ovaj projekat potaknuo je i sponzorirao jedan opat, velečasni Petar; Vidjeti: M.-T. al'Alwerny: "Translations and Translators", R. L. Benson and G. Constable (eds.), Cambridge - Massachusetts, 1982.

je da je Herman Dalmatin, dok je prevodio Kur'an (u saradnji sa spomenutim Robertom od Čestera) napisao i dvije rasprave protiv islama (Islamski ummet i Muhamedova vjera).⁵²

Platon Tiolski (Tiola) je italijanski matematičar i astronom, a između 1134. i 1145. godine živio je i djelovao u Barseloni. Prvi je preveo Ptolomejev *Tetrabiblos* (koristeći se arapskom inačicom *Kitab al-Aarba'a*). Preveo je i Batanijeve "Astronomske tablice", te "A'amal al hindisa" (Geometrijske operacije) Ibrahima b. Barhija, kao i nekoliko traktata iz astronomije (autora Ibn Khajata i Ibn Khasiba)⁵³

Rudolf od Brogesa – finski astronom i jedan od učenika Hermana Dalmatina. Preveo je komentar na jedno Ptolomejevo djelo (autor Musellameh Mujkriti), Ptolomejev "Astrolab".⁵⁴

Dževard Kremonski

Iako porijeklom Italijan, Dževard Kremonski je značajan dio svoga plodnog života proveo u Španiji. Jedan je od najvećih prevoditelja Španije, ne samo u svom vremenu. Njegovo prevoditeljsko djelovanje u Španiji potrajalo je čitavih 73 godine (od 1114. do 1187. godine). Njegova velika obuzetost knjigom "Almagest" odvelo ga je u Španiju, tačnije u Toledo. Vidjevši onamo brojna znanstvena djela na arapskom jeziku odlučno se posvetio njihovom proučavanju, a odmah potom i prevođenju arapske literature posvetivši joj cijeli svoj život. Sve njegove aktivnosti, kao i aktivnosti njegovih učenika, zbile su se u Toledu, tada idealnom mjestu za znanstveno-prevoditeljski rad. Kako je njegov angažman obuhvatao neobično široku lepezu znanstvenih disciplina, često se misli kako je Dževard, ustvari, lider pokreta prevođenja u Toledu. Preveo je (sa arapskog na latinski jezik) ukupno 87 knjiga, uključujući neka Aristotelova djela i knjige njegovih grčkih učenika, te muslimanskih mislilaca peripatetičke filozofije, kao i neka od najvrednijih klasičnih ostvarenja muslimanskog znanstvenog opusa uopće, od matematike i astronomije, do fizike.

⁵² Aldo Mieli, isti izvor, str. 514.

⁵³ Isti izvor, str. 512.

⁵⁴ Sarton, isti izvor, str. 1254.

Ovdje se moramo zadovoljiti navođenjem tek nekoliko najznačajnijih Dževardovih prijevoda iz nekoliko različitih disciplina:

- astronomija: Komentar na *Almagest*, Džabira ibn Aflaha Seviljskog (Jabir b. Aflah Ashbili), *Zidž* (Zij-Astronomske tablice Zarqanija); tri teksta Sabita ibn Qurea (Sabit b. Qure) Farqanijev *Jawami'a 'ilm al-nujum* Džihanijev (Al-Jihany) *Zidž* (Zij, astronomske tablice)...

- matematike: Havarizmijeva Algebra (Khawarizmy: Al-Jabi wa al-Muqabila), djela sinova Ibn Šakira; "Geometrijske operacije" (*'Amal al-hindisi*) nepoznatog autora, te nekoliko komentara na Euklidova djela;⁵⁵

- medicina: više djela grčkih autora, nekoliko Razijevih knjiga (*Al Hawi, Tibb al Mansuri, Ma jahdunihu al tabib, Al-Tabib wa anja al mafasil*), *Al-Tasrif* Abu al Qasima Zahranija, Ibn Sinaov *Qanun*;

- farmakologija: nekoliko djela muslimanskih autora poput Ja'quba Kindija, Ibn Wafida, Ibn Sarabiyuna i Ibn Masujela.⁵⁶

- islamska filozofija: Farabijev komentar na Aristotelovu "Metafiziku", te Farabijevo djelo *Asha'i al ulum*, četiri Kindijeva djela i knjiga Hunejna ibn Ishaka (Huneyn b. Ishaq);

- fizika: nekoliko naslova Džabira ibn Mejsama (Ibn Meytham);

- hemija: nekoliko naslova Džabira ibn Hajana (Jabir b. Hayyan) i Razija (Zekerija Razi).⁵⁷

Jedno od obilježja španske škole prevođenja svakako je i veoma učinkovit angažman jevrejskih znanstvenika i prevoditelja, a najpoznatiji su **Ibrahim ibn Azra** i **Ibrahim ibn Barhye**. Ibn Azra (1089 – 1167) je rođen u Toledu, o njegovom školovanju ne postoje relevantne informacije. Njegovi najznačajniji prijevodi su dva traktata iz astronomije (autor je Mašallah Munjam) i Birunijev (Abu Rejhan Al-Biruni) komentar na Havarizmijev *Zidž* (Al- Zij, astronomske tablice – ovo je vrijedan i jedini evropski prijevod ove knjige).⁵⁸

Abraham ibn Barhye (umro 1138.g.) bio je matematičar i filozof, a saradivao je sa nekolicinom španskih prevoditelja.

Među plodnije jevrejske prevoditelje u Španiji svrstava se i Musa (ili Moša) sin Samuelov (Musa ibn Samu'il), (1240. – 1283.) koji je preveo tridesetak djela

⁵⁵ Isti izvor, str. 1463.

⁵⁶ Isto, str. 1464

⁵⁷ Isto, str. 1465.

⁵⁸ Isto, str. 1265.

iz više znanstvenih disciplina, uključujući i Ibn Rušdove komentare na djela grčkih filozofa, nekoliko naslova Jabira b. Aflahai al Batrufija te Ibn Sinaov *Al-Išarat* i Ibn Džazarov *Zad al musafir*.⁵⁹

Sicilijska škola

Otok Siciliju su 212. h. g., (iako ne u potpunosti) osvojili abasidski namjesnici Aglabije (Aghlabiyun)⁶⁰, da bi nešto kasnije Fatimidi, a od 340. h. g. njihovi namjesnici Kelbije potpuno ovladali otokom. Početkom petoga stoljeća po Hidžri Normani sa sjevera počinju svoje napade na ovaj otok, te 1091. (483 h. g.) uspjevaju ga i osvojiti okončavši time muslimansku upravu nad Sicelijom.⁶¹

Prisustvo muslimana na ovim prostorima nije bilo ograničeno samo na Siciliju već su stalno napadali i prostore južne italijanske obale i, uglavnom, imali onamo svoje baze. Sporadične pobjede muslimanskih snaga na ovim prostorima nisu bile duga vijeka, ali su ipak održale kontinuitet njihova prisustva.⁶²

Za vrijeme muslimanske uprave Sicilija je bila jedno od središta islamske kulture i civilizacije, a ovo obilježje imala je neko vrijeme i nakon uspostave vlasti Normana koji su ovdje vodili miroljubivu politiku prema muslimanima, a bili su i posebno naklonjeni znanosti. Stoga je njihova uloga u tranziciji islamske kulture i civilizacije u Evropi imala poseban značaj. Rodžer Drugi (Roger) (1130 – 1154.g.) pozvao je na svoj dvor glasovitog muslimanskog geografa Šerifa Idrisija, a Fridrik Drugi (Frederich) (1194 – 1250) uvijek bi oko sebe okupljao nekolicinu muslimanskih učenjaka.⁶³ Treba kazati da, ustvari, upravo na Siciliji započinje intenzivni proces prevođenja islamske literature i ovaj prostor (u ovome tekstu pod Sicelijom uvjetno mislimo i na cijeli Apeninski poluotok kao jedno od najznačajnijih kulturnih središta u 12. i 13. stoljeću) daje prve istaknute prevoditelje.

Jedan od znanstvenih centara svakako je bila i škola medicine u Salernu, čije je vrijeme osnivanja nepoznato, ali zna se pouzdano da je tokom 10. i 11. st. bila najznačajnija medicinska zdravstvena ustanova u Evropi.

⁵⁹ Aldo Mieli, isti izvor, str. 518.

⁶⁰ Ibrahim Hassan, isti izvor, str. 192.

⁶¹ Aziz Ahmed, isti izvor, str. 88.

⁶² Isto, str. 20-30.

⁶³ Aldo Mieli, isto, str. 493.

Znanstveni plodovi ove škole javljaju se već s početkom 11. stoljeća. Razvoj medicinskih nauka u ovoj školi plod je utjecaja djela muslimanske medicinske učenosti i djelovanja prevoditelja na latinski jezik. Ipak, čak ni u dvanaestom stoljeću (zlatno razdoblje u historiji škole u Salernu) ona se nije mogla porediti sa islamskim centrima nauke i učenosti.⁶⁴ U svakom slučaju škola u Salernu bila je i jednim od značajnih centara za prevođenje. Ovdje ćemo spomenuti i nekoliko predstavnika sicilijске škole prevođenja sa arapskog jezika:

Konstantin Afrikanac

Konstantin Afrikanac bio je musliman koji je konvertirao u kršćanstvo. Rođen je u Tunisu i svoje školovanje započeo na sjeveru Afrike. Tokom svojih putovanja u Irak i Siriju upoznao je glasovitog muslimanskog liječnika Ibn Batlana. Nakon toga, neko je vrijeme na Siciliji prodavao lijekove, da bi kasnije otišao u Salerno. Vidjevši dobru zaostalost svojih sunarodnjaka u oblasti medicine, odlučio je početi ih podučavati. No, prije toga, putuje i u Egipat da bi se nakon nekog vremena vratio noseći sa sobom brojna djela muslimanskih autora. Sa velikim entuzijazmom posvetio se njihovom prevođenju i bio aktivan sve do smrti (1087.).⁶⁵

Njegovi brojni prijevodi sa arapskog na hebrejski jezik bili su poticaj za prekretnicu u razvoju medicine u Evropi. Čini se da nije vladao latinskim jezikom već je u redakturi tekstova koristio pomoć svoga učenika Ota (Otto). Najznačajni Konstantinovi poduhvati su prijevod *Al-Tibb al meleki* ("Kraljevska medicina", djelo 'Alija b. Abbasa Ahwazija), *Zād al-Musafir* (Ibn Jazzar), oftamološki traktat Hunejna ibn Ishaka, te čuveno Ahvanijevo djelo *Al-Sana'ah* (poznato po latinskom naslovu *Liber Regius*).

Tibb al meleki bila je prva prevedena knjiga iz opće medicine i njen prijevod otvorio je sasvim nove vidike medicinskim znanostima u Evropi.⁶⁶

Konstantinu Afrikancu pripisuju se prijevodi brojnih djela grčkih i muslimanskih znanstvenika, a njihov tačan broj ostao je nepoznat. Ranije se mislilo da među njegovim prevoditeljskim ostvarenjima ima i knjiga koje je, ustvari, sam napisao. Ovakva pomisao rezultat je činjenice da je uglavnom u svojim prijevodima izostavljao ime autora i brisao sva arapska imena (i sve

⁶⁴ Hunke, isti izvor, str. 480.

⁶⁵ Aldo Mieli, isti izvor, str. 485.

⁶⁶ Kamil Hussein, isti izvor, str. 263.

ono što bi vjerovatno otkrilo stvarni identitet djela), a čak je vrlo često i sebe potpisivao kao autora. Može se kazati da samo neka Buqralova i Galenova djela čiji su arapski prijevodi bili dostupni zahvaljujući djelu Hunejna ibn Ishaka, nije predstavljao kao svoja.⁶⁷

Ovo je ustanovljeno tek kad su nađeni arapski izvornici knjiga koje je Konstantin prevodio.

Stefano i Dimitrio sa Sicilije (Stefano, Demetrus de Sicilia) prvi su ustanovili da je Konstantin sebi pripisao knjige *Shifa 'al-'ujun* (Hunejna ibn Ishaka) koju je objavio pod naslovom *De oculis, te Zad almufasir* Ibn Jazzara, koju je objavio pod naslovom *Viticum*. Nešto kasnije saznalo se da je pod svojim imenom objavio i neke knjige Ishaka Uraniusa, te da je "Konstantinova hirurgija" ustvari prijevod knjige 'Alija ibn Abbasa Ahvazija, a knjiga iz hemije je djelo Muhammeda b. Zekerija Razija.⁶⁸

Adelard od Batha

Adelard je, najvjerovatnije, rođen 1070. g. a neko vrijeme živio je u Normandiji i Francuskoj, da bi između 1104. i 1107. g. doselio u Salerno. Putovao je na Istok, zadržao se duže vrijeme u Antakciji i Tersusu. Njegova najznačajnija i najuspješnija djela zacijelo su prijevodi sa arapskog i to iz oblasti matematike, poput prijevoda knjige Muselleme Mujvitrija i čuvenih Havarizmijevih tablica (*Zij-e Khawarizmi*), tj. logoritamskih tablica putem kojih je trigonometrija i dospjela u Evropu. Vrijedni su spomena i njegovi prijevodi Havarizmijevih uvoda u aritmetiku, te petnaest Euklidovih tekstova sa arapskog jezika.⁶⁹

Stefan od Pize (Stephan de Pizea)

Stefan je rođen u italijanskom gradu Pizi, a školovao se i usavršavao znanje iz medicine u Salerno. Oko 1120. godine oputovao je u Antakiju, a upravo te godine završio je svoj prijevod knjige *Al-Tibb al-Meleki*, djelo Alija b. Abbasa Ahvazija čije je neke dijelove ranije preveo Konstantin Afrikanac. Značaj Stefanova rada na ovome djelu ogleda se i u tome što je na kraju knjige dodao

⁶⁷ Hunke, isti izvor, str. 160.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Sarton, isti izvor, str. 1244.

i rječnik pojmova. Preveo je i djelo *Al-Ma'muni fi tibb*, te niz drugih naslova (sa arapskog na latinski jezik).⁷⁰

Na Siciliji su, naravno, djelovali i drugi prevoditelji, ali njihov značaj je manji u odnosu na ovdje spomenute.

U ovome radu govorili smo o prvim razdobljima pokreta prevođenja (arapsko-islamske literature na evropske jezike) u jedanaestom i dvanaestom stoljeću, a ova aktivnost je u manjoj ili većoj mjeri nastavljena sve do šesnaestog stoljeća. Posebno značajni prevoditeljski poduhvati desili su se u trinaestom i četrnaestom stoljeću kada je počelo opsežnije prevođenje filozofskih i teozofskih djela. Nastankom tiskarske industrije u petnaestom stoljeću mnoga prevedena djela muslimanskih autora doživjela su više izdanja i bila obaveznom udžbeničkom literaturom na evropskim sveučilištima i drugim znanstvenim ustanovama.

S perzijskog preveo: Nermin Hodžić

Abstract

The European Renaissance, the product of the achievements of European thinkers and scholars in the final centuries of the mediaeval period, was to a considerable extent inspired by Islamic culture and civilization. European interest in translating scientific works by Muslim authors with a view to gaining new insights into human knowledge and cognition paved the way for much scholarly research in Europe. As a result, a great many works by Muslim thinkers were studied as compulsory texts at Europe's universities during the Renaissance and later, during the Industrial Revolution.

The translation of these works began roughly at the time of the Reconquista in Andalusia (11th century), reaching a peak during the next hundred years or so.

Key words: knowledge in Islam, translation and transmission, translation centres, translators.

⁷⁰ Aldo Mieli, isti izvor, str. 491.